

РАДЕ ПЕТРОВИЋ

СТЕФАН МИТРОВ ЉУБИША — НАЦИОНАЛНИ И ПОЛИТИЧКИ РАДНИК

У наше вријеме о Љубиши се расправља у битно промијењеним друштвеним условима, насталим у посљедњих 100 година, и са довољном временском дистанцом да се његов стварни национални и политички допринос једној широј ствари може објективније процијенити. Осим тога, данас знамо доста онога што раније није било познато, па је већ то довољна основа и за нове закључке и за нове оцјене. Но, морамо рећи, темељитије проучавање записника сједница Далматинског сабора као и записника сједница бечког Царевинског вијећа унијело би више свјетла у рад овог даровитог човјека. Уз то, или можда прије тога, упознавање са дневником ондашњег далматинског намјесника генерала Гаврила Родића, иначе Љубишиног пријатеља, о чијем се постојању поуздано зна,¹ донијело би нове податке неопходне за употпуњавање слике појединих догађаја у којима је и Љубиша играо кључну улогу. Овоме треба придодати и потребу детаљне анализе листа *Zemljak*, који је излазио у Задру од априла 1873. до јуна 1876. године.

Национално и политичко дјеловање Стефана Митрова Љубише подијелили бисмо, условно, ради прегледнијег разматрања, на три периода: *први*, од 1824. до 1861. године, *други*, од 1861. до 1870. године и, *трећи*, од 1870. до 1878. године. Но прије тога треба нешто опћенито рећи о позорници на којој Љубиша дјелује.

Љубиша је рођен у Будви 1824. године. Тада је то била а у с т р и ј с к а Далмација, формирана послје 1815. године од некадашњих млетачких посједа, Далмације и Боке, те Дубровач-

¹ На постојање и значај овог дневника указао је Ф. Хауптман у раду *Генерал Родић и политика аустријске владе у Кривошијском устанку 1869/70. Уз дневнике генерала Габријела Родића*, Годишњак Друштва историчара БиХ, Сарајево 1962, XIII.

ке Републике. Тај териториј, од Раба на сјеверу до Сутомора на југу, познат као Краљевина Далмација, остаће аустријска покрајина све до 1918. године. У тој Аустрији Љубиша је и умро. Аустријска Далмација је била једна од најсиромашнијих аустријских покрајина, са бројним сељаштвом, осиромашеним племством, слабашном грађанском класом највише компрадорског типа, те бројним свећенством и малобројном национално свјесном интелигенцијом, у чијим је редовима ситан поп имао значајно мјесто. За оно вријеме карактеристично је бројно чиновништво у још бројнијим аустријским уредима. То чиновништво је по поријеклу домаће и стране, али му је главна одлика познавање талијанског језика на којем се води цјелокупна администрација покрајине. Оно ће бити основна снага талијанског, не талијанског, и аутономашког покрета, који ће бранити аутономију Далмације одвојену од Хрватске и најуже везану за уже аустријске земље — Цислајтанију. Чиновници утаборени у аустријским уредима најжешће ће бранити далматинску аутономну управу, као своју егзистенцију, бранити далматинство и тиме се супротстављати конституирању модерне хрватске нације, и свим иницијативама, покушајима и покретима за сједињење Далмације са Хрватском. На тај начин били су, уз остале снаге, најјаче упориште аустријске власти у овим нашим земљама. Насупрот аутономашима историјски се формирао славенски фронт, као антитуђински. Срећемо га већ јасно 1848. године, да би се 1861. уобличио у далматинску Народну странку, као заједничку политичку организацију далматинских Хрвата и Срба. У том колу од самог његовог почетка био је један од коловођа и Стефан Митров Љубиша. Он је као најистакнутији представник Боке Которске имао веома видну улогу у свим тим, врло конкретним политичким и националним прегоњењима, почевши од питања положаја нашег језика у јавном животу, преко рада на подизању националне свијести, у самим почецима довољно национално неиздиференциране, па до борбе за сједињење Далмације са Хрватском и опћенито подизање материјалног благостања у заосталој домовини. Све ово дјеловање интензивније почиње 1861. године, последице обнове политичког живота у аустријским земљама и формирања Далматинског сабора. Љубиша је у њих ушао већ национално, у смислу народњачком, антитуђинском, антиталијанашком, спреман, као један од невеликог броја оних којима се могла похвалити тадашња далматинска Народна странка.

I

Љубишин рад до 1861. године најмање је познат. Поред биографских података, којима су се највише бавили историчари књижевности, записано је да је он 1843. године постао опћински биљежник у Будви. Значи, као веома млад човјек. Неколико

година касније и наши крајеви биће захваћени револуционарним гихањем покренутии француском фебруарском револуцијом. У вези са њим су и догађаји у Далмацији, а посебно у Боки Которској. Тако је скупштина бокељских опћина, која је одржана 13. јуна 1848. године у Прчању, упутила одговор (адресу) Хрватском сабору, истичући да на позиве упућене из Хрватске „Далматинцима“ они одговарају као „Бокези“, јер „ми Далматинци ниесмо но Бокези“. Скупштина прчањска сматра да и „краљевина Далмација“ као и њој прикључени бококоторски округ припадају „по положају, по историји, по језику и по племену већег броја Славенскои-србскои народности“. Зато, ако се догађаји буду развијали тако да се „државе славеносрбске тоест југославенске у едно соедине под штитом Цесарским“, а без уплива народности талијанске, мађарске, њемачке и др., „без сумње Бокакоторска противна бити неће да се жеља ваша изпуни што се сиедињења нашега тиче“. Међутим, данашње стање, а поготово чињеница да сте „ви Унгарскои круни подложни“, не допушта Бокезима да за то „соедињење жетвуемо независност наше народности, која је нама припознана у новому уставу Царства Аустроискога“. Али кад једном свака југословенска држава „правилним путем“ постане самостална и без туђег уплива, кад се догоди оно „што сви желимо, тоест основа Славенског Царства под Цесарским штитом“ и кад се уговором успостави једнакоправност међу тим државама „окружие бококоторско од свое стране радосно ће себе у тому сојузу приписати“. Моментално, Бока Которска „ништа радосније захтјевати неможе“ него да Хрватска и Славонија ако „желе и могу снама у содруженство доћи, под уставом 25. Априла ове године, да с нама, у едно у новому конституционалном животу уђу“². Иста скупштина јавила је и Његошу³ да су одговорили Хрватском сабору „да ми никакво противие немамо соединитисе свием државама Славено-Србскога, кад оне постану самосталне, и без туђег улива под Цесарском Круном“.

Може се претпоставити да је непосредно или посредно у догађајима везаним за ову скупштину учествовао и Љубиша и да се већ тада сврстао у ону далматинску струју која се изјаснила за славенство Далмације против талијанштине и, с временом, за сједињење Далмације са Хрватском. Да је Љубиша већ словио као национални радник показују нам и оскудни, понекад и непрецизни, подаци *Arkiva za povjestnicu jugoslavensku* за годину 1851, 1852. и 1857, који је у Загребу издавао познати хрватски национални радник Иван Кукуљевић Сакцински. Наиме, године 1851. међу 258 „послујућих и помажућих чланова“ из Далмације

² Адреса бокељских опћина хрватско-славонском сабору у Загребу. 13. липња 1848 (цитирано према прилогу 2, уз дјело Р. Виторца, *Вока Которска након пада млетачке републике до бећког конгреса (1797—1815)*, Rad JAZU 264, Zagreb, 1938, str. 115).

³ Бокељи одговарају владици Петру 13. јуна 1848 (Прилог 4 уз чав. дјело П. Виторца).

је убиљежен само Стефан Митров Љубиша из Будве, као „послујући“ члан. Године 1852. међу четири „помажућа“ члана из Далмације убиљежен је и Љубиша Стјепан „жупник, Будва“. А 1857. године од 396 чланова Друштва из Далмације их је било свега девет, међу њима и Љубиша Стјепан „жупник у Будви“. Претпостављам да се ради о штампарској грешци, те да је у питању Стефан Митров Љубиша. Све то пак указује да је Љубиша прије 1861. године био формиран као човјек на којег се у славенском табору могло рачунати, а његово познавање нашег језика представљало је за оно доба праву националну вриједност.

Почеци интензивнијег политичког живота, шездесетих година прошлог стољећа, на раније трасираним стазама славенства и талијанаштва, регистрирају већ године 1861. и Стефана Митрова Љубишу, као представника Боке Которске. На првим изборима за Далматински сабор 1861. године је изабран у курији вањских опћина, као представник вањских опћина Боке Которске. Далматински сабор, према устројству, имао је 43 посланика, од којих су два била вирилисти (задарски надбискуп као католички примас Далмације и православни владика, такођер са сједиштем у Задру, као примас православни) док се 41 посланик бирао у веома замршеном куријалном систему вањских опћина, велепорезника, градова и трговачко-обртничких комора. На тим првим изборима већину су добили аутономиши, из чијих редова је од цара именован предсједник Сабора далматински Србин аутономашке оријентације, један од врло ријетких, др Шпиро Петровић. Народњаци су сачињавали саборску мањину, којој је припадао и Стефан Митров Љубиша. Иначе, на тим изборима јужни далматински изборни котари (Дубровник, Бока Которска) били су најјача упоришта Народне странке. То су били они предјели који су се највише и најжешће заузимали за идеју сједињења Далмације са Хрватском и тражили увођење славонског (илирског, хрватско-српског, српско-хрватског, хрватског, српског)⁴ језика у јавни живот, бар само дјелимично, као главних програмских тачака далматинске Народне странке, и опћенито народног, славенског, хрватског и српског, препорода у Далмацији. По прописима и утврђеној процедури Далматински сабор је слао у Царевинско вијеће у Бечу пет посланика. То је била „делегација“ Далматинског сабора, значи Краљевине Далмације. Међу тих пет првих посланика Далматинског сабора, који су сједили у бечком Царевинском вијећу, била су четири аутономаша и један народњак — Стефан Митров Љубиша. Љубиша је све до своје смрти, скоро непрекидно (са изузетком од 1864. до 1866. године, када је то био архимандрит Јеротеј Кова-

⁴ Такав је у изворима назив.

чевић) био посланик Царевинског вијећа. У раздобљу од десет година (до 1870. године) он је био једини славенски глас из Далмације који се чуо у Царевинском вијећу, а тиме и у ширим релацијама царевине, и стално указивао на славенску већину у Далмацији, којој изборни систем и управа, фаворизирањем виших социјалних слојева, онемогућавају пуну афирмацију. У то прво вријеме националних и политичких борби, понекад веома жестоких, чак и уз физичке обрачуне, Љубиша иде у ред првака Народне странке. Он је ту уз др Миха Клаића, дон Миховила Павлиновића, Натка Нодила, уредника задарског *Narodnog lista* (*Il Nazionale*) и других. Љубиша ће до смрти остати најистакнутији представник Боке Которске у Далматинском сабору, а један од најистакнутијих Далматинаца у бечком Царевинском вијећу. Карактеристичан је чланак, *Црте народности*, који је Љубиша објавио у *Il Nazionale*, број 9 од 19. III 1862. године (*Prilog uz Narodni list*). Он заговара писање народним језиком „надписа на јавним мјестима, на дућанима, ћоскама“; осим тога народни би језик требало више употребљавати „у кући, на улици, за писати пријатељу и сл.“ Јер, ненормално је да усред Беча „има више јавних натписа по дућанима и обртним мјестима у Србско-Хрватском језику него кроз цијелу Далмацију“ Љубиша сматра да је писање народним језиком потребно и због тога што „док ми у обичаје наше, у домаћи, грађански, друштвени живот не повратимо, кус и крај Славенски, док ми спољашњим материјалним знаковима не покажемо свиету народност нашу, ми ћемо се бадава натезати...“

Љубишино учешће у раду Царевинског вијећа било је веома запажено и цијењено. У уводнику у задарском *Prilogu uz Narodni list*, у броју 21 од 31. маја 1862. године, дословно пише: „Ми не можемо без похвале споменути све пригоде у којих је госп. Љубиша подигао глас на Царевинском вијећу за добро ове наше невољне Далмације. Зато му изјављују захвалност од стране народа за његово тражење бар дјелимичног увођења народног језика у судове“. А на сједници опћинске скупштине у Котору, одржаној 20. јуна 1862. године, закључено је, на приједлог Јосипа Ђуровића, опћинског вијећника, да се упути захвалница Стефану Љубиши за његове заслуге за домовину приказане на Царевинском вијећу, гдје се борио „топло и ефикасно... за славенске интересе“⁵ (превод са талијанског). Љубиши „који је имао смјелост у Државном вијећу прозборити материјалним језиком“ одато је признање и на познатом Хрватском сабору из 1861. године (посланик Славолуб Врбанчић), премда, због става Сабора у погледу одашилања посланика у бечко Царевинско вијеће, Сабор није могао усвојити приједлог Михаила Полит-Десанчића „да се заступнику далматинском на Царевинском вијећу г. Љубиши у записнику овог сабора изрази почитовање и да се он

⁵ Историјски архив Котор, опћина которска — ХХI, бр. 391.

преписком записника о том обавијести“.⁶ Због таквог држања Љубише, Загреб га је изабрао за свог „з а ч а с н о г“ грађанина, заједно са Вуком Караџићем — године 1861.⁷ Он је бранио славенство Далмације и заговарао њено сједињење са Хрватском и Славонијом, премда је у првом плану била борба за језик. Па и касније Љубиша је увијек подизао глас за одбрану исте ствари и енергично се супротстављао аутономашима. *Narodni list*, у броју 65 од 18. августа 1864. године, пише да је на Царевинском вијећу године 1864. Љубиша био једини далматински посланик који је подигао глас „у корист народног језика и права да се народ учи и суди на свом језику“ (превод са талијанског).

И Љубишин рад у Далматинском сабору, као посланика до 1870. године, а касније као предсједника Сабора и самим тим предсједника Земаљског одбора, био је од почетка запажен. На првој сједници Сабора, уз Павлиновића, Љубиша је био посланик који је не само говорио нашим језиком већ се и борио за његово право. На Сабору 1864, 1865. и једног дијела 1866. године Љубиша није био посланик. Тек у накнадним изборима поново је изабран. Тако је узео учешћа у раду Сабора од 19. новембра до 22. децембра 1866. године. Његов повратак у Сабор, по Павлиновићу, уз др Ловра Монтија и Павлиновића, означио је да је ствар Сабора и народњачких снага у њему „о к р е н у л а н а б о љ е“.⁸ Према томе, и у том најслабијем — по броју народњака у њему — Далматинском сабору, гдје су једну трећину „правих народњака“ чинила четири „тобожња Срба“,⁹ Љубишино присуство, уз Монтија и Павлиновића (не спомиње се др Михо Клаић, који је иначе био један од најистакнутијих првака Народне странке управо у овом раздобљу), било је веома значајно за националну оријентацију народњачких посланика у Далматинском сабору. Ваш прилив нових посланика (Љубиша, Павлиновић, Монти) дао је нову снагу „о м л и т а в љ е н о ј“ саборској мањини (у којој је тада сједио и Клаић), па су могли „штогод изјавити за сједињење“, иако су се од тога уздржали „једино да не дају извјета влади да смета и оно мало што је за народност нашу наумила“ и да не пружају пригоду „аутономашима да код владе у том смислу агитирају“.¹⁰ Оно што је веома карактеристично за Љубишино дјеловање јесте то да је он, у борби за достојно мјесто нашег језика и народности, и сам не само добро говорио него и писао дјела која су већ савременици сматрали добрим. То му је необично

⁶ М. Polić, *Parlamentarna povijest kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1860—1880) sa bilješkama iz političkog, kulturnog i društvenog života*, Zagreb 1899, 19.

⁷ Исто.

⁸ М. Павлиновић — Ф. Рачком, Задар, 30. XI 1866. S. M. Traljić, *Pisma Mihovila Pavlinovića F. Račkom i J. J. Strossmayeru, šezdesetih godina XIX stoljeća*, Radovi instituta JAZU, Zadar 1963, X, pismo 3.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

подизало ауторитет. Књижевна слава помагала је политичару и обратно.

О Љубишином држању 1869. године за вријеме кривошијског (бокешког) устанка немамо сигурнијих података на основу којих бисмо могли изводити поузданије закључке, премда је о неким видовима његова дјеловања понешто писано.¹¹ Оно што би се могло претпоставити то је да је тада дошло до његових ближих додира са генералом Гаврилом Родићем, пацификатором устанка и каснијим намјесником далматинским. Однос ове двојице људи има значајно мјесто у политичком животу Далмације послје 1870. године.

Љубишин конзервативан став види се из једног примјера у ово доба. Године 1868, у накнадним изборима изборног котара вањских опћина Сиња, први пут — и једини до 1880. године — изабран је за посланика Далматинског сабора Никола Видић, богати сељак из села Лучана код Сиња. Остао је у Сабору до 19. октобра 1869. године. Његов избор представља изузетак, што се закључује и из ријечи Љубишиних у писму Павлиновићу из Беча 11. маја 1868. године: „Жао ми је да је у Сињу изпао сељак. То је болест пређива“.¹² Оваква реакција Љубише, који је улазио у танак слој грађанске интелигенције народњачки оријентирани, прилично зачуђује. Поготово ако се зна да је био самоук и да је многим везама био окренут ка селу. Као представника сељака, управо самог Љубишу оцјењиваће, послје његове смрти, истакнути дубровачки народњак Нико Велики Пуцић.

Више свјетла нова истраживања треба да баце и на акцију за оснивање посебне бококоторске православне епископије, о чему је донијета одлука 1869. године. Та одлука није могла бити одмах проведена због избијања кривошијског устанка, па је аустријски цар поновио 1870. Епископија је отпочела са радом 1871. године именовањем Герасима Петрановића, брата познатог јавног радника из Далмације дра Божидара Петрановића, за првог владика.¹³ Наиме, занимљиво би било сазнати да ли је и какав удио имао Љубиша у свему томе.

Љубиша је од 1861. до 1870. године изградио свој политички ауторитет и утицај, како у Бечу, тако и у Далмацији, па га је касније било готово немогуће елиминирати легалним средствима.

III

Вријеме од 1870. године до Љубишине смрти, новембра 1878, донијело је низ промјена. Аустро-угарска нагодба, склопљена 1867. године, дефинитивно је укључила Далмацију у а у с-

¹¹ Види зборник *Устанак у Боки Которској 1869, Будва—Котор 1970*, а нарочито прилоге Фрејлзона, Ковачевића, Јовановића и Мартиновића.

¹² С. М. Љубиша — М. Павлиновићу, Беч, 11. V 1868, А. Palavršić — В. Zelić, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, Split 1962, pismo 70.

¹³ Д. Миковић, *Српско-православно бококоторско владичанство*, Дубровник 1908, 80.

тријске земље (Цислајтанију). Па иако је Хрватско-угарска нагодба из 1868. године то формално оспоравала, ипак је фактички Далмација била чврсто инкорпорирана у Цислајтанију. То је још више појачано послје 1870. године, када су пропали сви покушаји преустројства дуализма, евентуалним укључивањем Славена, првенствено Чеха, у подјелу власти. Све ово је пресудно утицало на цјелокупну политику далматинске Народне странке. Осим тога аустријска влада, нарочито послје битке код Виса 1866. године, све је више увиђала потребу да далматински Славени, Хрвати и Срби, сачињавају и саборску већину. Ономогућавање злоупотреба чиновника, приликом сваких избора, било је довољно да се бирачко тијело објективније изјасни. Резултат тога је пobjеда народњака на изборима за Далматински сабор 1870. године, која представља један од кључних датума у историји не само Далмације него и цијелог нашег обалног подручја. Од укупно 41 посланика Народна странка је добила 25. А Љубишу је, као представника парламентарне већине, на приједлог генерала Родића, који је именован далматинским намјесником 20. VIII 1870, и аустријске владе, цар Фрањо Јосип именовao за председника Далматинског сабора. Уједно је то значило да је он и председник Земаљског одбора, као неке врсте извршног органа Сабора. Ово именовање изазвало је одређено изненађење. Зато је занимљиво навести разлоге који су довели до именовања Љубише. Гроф Тафе, аустријски министар унутрашњих послова, на приједлог генерала Родића, намјесника за Далмацију, предложио је Љубишу за председника Далматинског сабора, јер „за ово мјесто је прикладан, има парламентарну рутину, позна далматинске прилике довољно, лојалан је, а у својим назорима умјерен“¹⁴ (превод са њемачког). Оцјена је скоро потпуна. Да је способан, јер има парламентарно искуство, како у Задру тако и у Бечу, то је било неспорно. Да је добро познавао далматинске прилике, и то је сигурно. А да ли је лојалан, то је најбоље могао процијенити онај према коме се лојалност исказивала. Оцјена Љубише као личности, да је умјерен у својим назорима, потврђује се цијелим његовим дјеловањем. Само пак именовање попраatio је и Г. Д. Бруно, генерални конзул Италије у Трсту, извјештајем министру вањских послова Висконти Вености, од 30. аугуста 1870. године. Бруно је свој извјештај заснивао на подацима познатог дубровачког аутономаша либералне оријентације Луја Сераљи, који га је обавијестио о изборима у Далмацији и именовању Љубише. Бруно међу осталим вели: „... И Славени из Далмације су за сада задовољни подршком аустријске владе. Пошто су стекли милост и помоћу њене подршке већину у Далматинском сабору, имали су неочекивано задовољство да виде једног Бокеза чистокрвног Србина, једног очитованог непријатеља Талијана, уздигнутог за председника Сабора. Образованији

¹⁴ Haus-Hof und Staatsarchiv, Wien, Kabinettskanzlei, br. 321/15. VIII 1870.

прижељкивали су да тај избор падне на особу отмјенију и са јаснијом прошлошћу. Прави народњаци приписују његово именовање тајним везама са владом која га обасипа почастима. Сви се слажу да је даровит човјек, а особито веома лукав...¹⁵ (превод са галијанског). Ова оцјена је дошла са противничке стране и употпуњава слику. Но, треба рећи, да је оцјена сасвим тачна у погледу Љубишиног односа према аутономашима, али не и према Галијанима као народу. Јер, љубав Љубишина према Италији и њеној борби за уједињење је једна од карактеристика свих далматинских народњака, нарочито оних либералне оријентације у идејним питањима. Вјероватно и његова литература то потврђује. А његове везе са владом све више ће долазити до изражаја. Јасно је да предсједник Сабора у једној осјетљивој области и уз то стратешки необично важној није могао бити човјек без владиног и највишег повјерења. Извјештај Бруна назначује Љубишу као скоројевића, што није нетачно гледајући на далматинску традицију, али му отворено признаје таленат, чији је саставни дио и лукавост. За вођење политичких послова, дакле, имао је умјереност, а то значи и осјећај за реалност, који се понекад зове опортунизмом, и лукавост, која је често била неопходна у вођењу јавних послова оног времена.

Послије 1870. године у далматинској Народној странци, глобално узето, мијења се курс националне оријентације. Док је у ранијем раздобљу била доминантна у многочему неодређена славенска линија, сада се она све више цијепа на посебне: хрватску и српску. Бројни су разлози који су довели до тога (о њима сам шире расправљао у књизи о националним односима у Далмацији). Љубиша је у ово вријеме доживио низ обрта, међу којима је најзначајнији онај који се веже за земљачки покрет, за земљаштво. О чему се ту ради?

Далматински посланици у Царевинском вијећу (Иван Данило, Стефан Љубиша, Ђуро Војновић, Јосип Антоњети и Јосип Фонтана — „петорица“) гласали су 1873. године за тзв. изборну реформу, којом се мијењао дотадашњи начин избора посланика за Царевинско вијеће. Својим гласовима омогућили су изгласавање владиног приједлога закона о „изравним изборима“, којим је одузимано покрајинским саборима једно од најзначајнијих аутономних права, још од 1861. године, право избора посланика за бечко Царевинско вијеће. Владином актом били су нарочито погођени Чеси, као најјачи славенски народ у монархији и уједно поборници њеног федералног преустројства. Иако су Чеси послије склапања Нагодбе 1867. године само тежили да за себе извојују оно што су Мађари већ добили, ипак су због своје снаге сматрани за предводнике Славена у Аустрији. Зато и гласање далматинских посланика наилази на жестоку осуду у Чешкој, а затим у свим славенским земљама Цислајтаније и

¹⁵ Ministero degli Affari Esteri—Archivio storico, Roma, Rapporti in attivo, Austro-Ungheria, busta 1253.

ван ње. Оно је оцјењивано као издаја славенске ствари и измењарство аустријским централистима. У самој Далмацији акт „петорице“ извргнут је жестоком нападу. Цио спор завршио се њиховим издвајањем из Народне странке и оснивањем посебне политике странке, Народно-средњачке (Земљачка странка). То је била нека врста далматинског центра. На гласање далматинских посланика гледано је као на акт самовоље и страначке недисциплине, а не као на резултат једне одређене политичке линије, на којој је шести март 1873. године (дан када су гласали) представљао само једну тачку. У опћој осуди и затегнутости, као и каснијим оцјенама, мало се водило рачуна о томе да је гласању претходио, од 1870. године, низ акција јединствених у мисли: сачувати побједу Народне странке стечену на изборима 1870. и 1871. године и у том циљу потпомагати владу и њеног далматинског намјесника, генерала Гаврила Родића, па се том сарадњом користити у спровођењу програма подизања материјалног благостања земље и афирмацији Народне странке као политичког представника славенске већине Далмације.

Након десетогодишње упорне борбе, на саборским изборима 1870. године Народна странка је најзад добила већину. Народњаци су добили 25 мандата, аутономаши 16, а вирилисти су имали 2. На сједници од 3. септембра 1870. године изабрани су и посланици за Царевинско вијеће, међу њима и Љубиша, као представник вањских опћина јужне Далмације. На Сабору 1871. године поновно су изабрани исти. Нешто послје избора именован је генерал Родић за намјесника Далмације, а од 25. VIII до 3. IX 1870. године засједао је први далматински „народњачки“ Сабор. Његов рад завршен је доношењем Адресе. Одмах након побједи Народна странка је била изложена притиску аутономашке опозиције, која је ишла за тим да се избори понове и да она тако поврати своје раније политичко првенство, јер је у Сабору 1871. било 13 празних мјеста. Четири мандата су била поништена, а девет аутономаша је поднијело оставку. У то вријеме (1870/71) у Монархији поново долази до оживљавања планова о њеном преуређењу и замјени дуализма федерализмом, у којем би и Славени добили већи удио у управљању државом. Народна странка у Далмацији настоји, прво, сачувати стечену побједу, а затим плодове побједи провести у дјело по одређеном програму. Нека самостална политика, без ослоњања на владу или независно од ње, није се могла водити у Далмацији. То је условљавала друштвена слабост Народне странке. Народна странка почиње постепено, али досљедно, да ступа на пут сарадње са владом, а подржава и намјесника Родића, који се већ при пацификацији кривошијског устанка показао склон политици ослањања на славенску већину организирану у Народној странци.¹⁶ С тим у вези и питање сједињења Далмације са Хрватском у Адреси од 1870. и 1871. године

¹⁶ Ф. Хауптман, нав. дјело, 53—93.

само је декларативно споменуто, а у први план избија програм понорођења управе и школства, као и захтјев за материјалним подизањем покрајине, увијек у оквирима Цислајтаније.¹⁷ Сви захтјеви Народне странке, изражени у листу, писмима, меморандумима, своде се на захтјев за добивање одређених језичких и материјалних побољшица и постепено обезбјеђење удјела странке у власти. Стечену побједу требало је бранити од чиновничког, у политичком смислу аутономашки и талијанашки надахнутог, роварења, па су бројни захтјеви за смјењивање компромитираних чиновника.¹⁸ Затим долазе минимални захтјеви за, макар дјелимично, увођење српскохрватског језика и за његово изједначавање, у праву употребе, са талијанским у неким областима јавног живота. Наклоност владе била је потребна нарочито 1871. године, када је требало расписати накнадне изборе да се попуне мјеста оних посланика што су се одрекли мандата, као и оних чији су мандати поништени. Неопходна је била непристрасност чиновништва да се стечена побједа задржи, ако се већ не би могла и увећати.¹⁹ Све су то били елементи на којима је грађена политика Народне странке године 1870. и 1871. Када су крајем 1871 (пад Нohenwarta) пропали покушаји федералистичког преуређења двојне монархије, народњаци су наставили сарадњу са централистичком владом грофа Ауерсперга.²⁰ Долазак његов означавао је даље учвршћивање дуалистичког система и самим тим негирао питање сједињења Далмације. Према томе, програм странке сведен је првенствено на понорођивање школства, судства и управе, затим на економско подизање Далмације. У том

¹⁷ Извјешћа X засједања Земаљског сабора 1870. Адреса од 3. IX 1870. тежиште је стављала на питање језика, управе и материјалних повластица. Упореди биљешку 331, на страни 400. мојег рада *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*, Sarajevo 1968.

¹⁸ Клаић—Родићу, Дубровник, 26. IX 1870, *Historijski arhiv Zadar*, Misc. XXVIII, roz. 16/18. Клаић тражи да се среди цио низ конкретних питања, у Арбанасима, Сињу, Корчули, Хвару и сл.

¹⁹ V. Maštrović, *Odnos činovnika prema jezičkom pitanju u Dalmaciji u preporodno vrijeme*, RIJAZU, Zadar, 1961, VIII, 51—55, доноси један документ који су „петорица“ упутила 7. IV 1871. у Беч генералу Родићу. Ту су изнијети њихови основни захтјеви веома конкретно. Успореди мој рад, стр. 401.

²⁰ Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien, Ministerraths Protokolle, k. 6. На сједници аустријске владе од 18. фебруара 1872, бр. 13 (К. З. — 386), расправљало се о сарадњи владе и Народне странке у Далмацији. Друга тачка дневног реда томе је била посвећена. Види мој рад, стр. 402.

Послије разматрања далматинских захтјева развила се опширна дебата, у којој је дошла до изражаја жеља да се — у оквиру законских могућности — изађе у сусрет молбама Далматинаца. И на сједници од 19. фебруара 1872, бр. 32 (К. З. — 387), трећа тачка дневног реда била је »Petite der dalmatinischen Abgeordneten«, коју је предао Љубиша предсједнику владе; односно на сједници бр. 33 од 21. II 1872 (К. З. — 388) трећа тачка дневног реда била је »Berücksichtigung der dalmatinischen Wünsche«. И током ових сједница изражена је жеља да се изађе у сусрет посланицима Далмације, који су помогли влади приликом гласања о закону изравних избора „за невољу“.

смислу радила је и бечка „петорка“. Зато су од хрватских, оних из Бановине, политичара далматински посланици у Бечу оцјењивани као „одвише велики опортунисте“, а њиховој неодлучности „највише је крив Љубиша“. Они се страше да не падну у „немилост владе очекујући од ње златне куле“.²¹ Касније је Рачки наговарао Штросмајера да за вријеме свог боравка у Бечу настоји склонити „петорицу“ на „одлучнију политику“, јер се они „задовољавају са дроптницама које падају са стола високе аустријске политике“.²² Ако је нешто и подузимао, ништа се није мијењало. Они су наставили да иду путем којим су кренули.

Први видљив знак њихове сарадње са бечким централистима било је гласање у фебруару 1872. године у Царевинском вијећу за закон о непосредним изборима „за невољу“. Оно је имало принципијелан значај, јер означава почетак јачег централистичког насртања на аутономију покрајинских сабора, који су били подлога федералистичкој опозицији (Hohenwartova Правна странка). Централисти, да би сломили опозицију Чеха и Моравца, који су изостанцима ометали нормалан рад Царевинског вијећа, као и да би ослабили снагу земаљских сабора, одлучили су да им одузму право избора посланика, како би на тај начин влада могла више утицати на састав Царевинског вијећа. Године 1872. то је било само увод, јер су изравни избори предвиђени само „за невољу“, док је остала као редовна дотадашња пракса. Али, годину дана касније ствар је доведена до краја.

Већ при гласању 1872. године у корист изборне реформе далматински посланици (Данило, Љубиша, Ђ. Војновић, Антоњети и Будмани) омогућили су доношење владиног пројекта, па је то изазвало незадовољство у Далмацији и у Монархији. Истина, Народна странка солидаризирала се са тим гласањем, јер га је сматрала корисним у смислу политике која је била назначена у Адреси из 1870. године. Та је политика тражила „модус вивенди са цислајтанском владом, ма каква та влада била“,²³ а све у циљу очувања предности стечених на саборским изборима, као и користи које је имала из сарадње са владом. Не изјашњавајући се против славенске узајамности, они су сматрали да јој најбоље помажу ако у Далмацији раде на подизању народности. То мишљење нијесу дијелили сви у редовима Народне странке, него само њена већина. Већ при изгласавању Адресе 1870. и 1871. Монти и др Јосип Паштровић су се уздржали, а послѣ гласања „петорице“ 1872. године дубровачки посланици др Перо Чингрија

²¹ Рачки — Штросмајеру, Загреб, 18. IV 1871, F. Šišić, *Korespondencija Rački—Strossmayer*, Zagreb 1928, knjiga I, pismo 133.

²² Исти-истоме, Загреб, 4. VII 1871, F. Šišić, *nav. djelo*, pismo 137.

²³ Klaić — R. Arneriju, Zadar, 27. IV 1872, Dr I. Grgić, *Klaićeva pisma Rafi Arneriju*, Zadarska revija, Zadar, 1961, br. 4—5, pismo 6.

и др Рафо Пуцић иступају из Саборског клуба Народне странке. Тиме се још више ремети јединство страначких редова. Ипак, одједи револта у Далмацији нијесу били толико јаки да би о њима расправљао *Narodni list*. У цетињском *Црногорцу* рефлектира се то незадовољство у Боки и Дубровнику.²⁴ У неколико бројева, дописа из Беча, Дубровника и Боке, протестира се и претреса питање гласања „петорице“. У једном допису из Беча види се да су гласали зато јер им је обећано: жељезница, увођење народног језика у судове и школе, исушење ушћа Неретве и да један доглавник код Намјесништва у Задру буде народњак. Из једног другог дописа види се да се Ђуро Војновић опирао гласању стога „што министарство није хтјело примити све тачке, које су му у заједничком меморандуму петорица предложили“. Дакле, није вршио притисак да се не гласа што се принципијелно није слагао са том политиком, него само што с ви њихови захтјеви нијесу били испуњени. Постепено и ови гласови протеста јењавају. За нас је важна чињеница да је Народна странка и јавно одобравала гласање „петорице“ за закон о изравним изборима „за невољу“ као „нужност и досљедност на линији политике опортунитета која је започела 1870“,²⁵ као и да су гласови који су били против тога били не баш одвише снажни. Осим тога, и сами бечки посланици су бранили свој чин као „користан земљи“, а никако штетан. Они су и даље тврдили да се у тој оцјени с њима слажу и „многе друге разборите особе“,²⁶ па је Љубиша објавио отворено писмо *Narodnom listu*. Иван Данило је у посебној брошури бранио њихов став и доказивао да је он на линији већ означене политике.²⁷ Тако се ствар завршила без већих сукоба, иако не без једног броја незадовољника. Бечка „петорица“ нијесу полагала рачуна о свом раду, иако се то очекивало.²⁸ Послије тога избило је извјесно неслагање са њиховим радом.²⁹ Незадовољство се јавило не због гласања, него због тога што се обећања која су им дата, и којима су се они пред Далмацијом правдали, нијесу испунила. Појавили су се и напади на генерала Родића, бечки посланици добили су задатак да царској влади поднесу „неку врсту ултиматума“, па ако не добију задовољштину, онда да протестирају и да напусте Царевинско вијеће. Какви су ре-

²⁴ *Црногорац*, Цетиње, 1872, бр. 8/26. II, бр. 9/4. III, бр. 10/23. III, бр. 12/6. IV, бр. 14/20. IV и бр. 16/24. V.

²⁵ Исто као 23.

²⁶ *Otvoreno pismo S. Ljubiše — Narodnom listu*, NL, Zadar, br. 33/24. IV 1872.

²⁷ I. Danilo, *Izbori za nevolju i Dalmatinski zastupnici na Carevinskom vijeću*, Zadar 1872.

²⁸ *Црногорац*, Цетиње, бр. 10/23. III. 1872. Допис из Боке.

²⁹ Перо Будмани захвалио је на посланичкој дужности па је умјесто њега изабран Јосип Фонтана.

зултати тог „ултиматума“,³⁰ не може се одређено рећи, чак се не зна сасвим поуздано да ли је до њега уопће и дошло. Само, резултати нијесу били велики. Но, и он сам за себе говори о настављању сарадње са бечком владом концем 1872. и почетком 1873. године.

Почетком 1873. године све више се говорило о владиној намјери да започету изборну реформу доведе до краја. Влада је наумила да донесе закон којим би се одузело земаљским саборима право избора посланика за Царевинско вијеће, а сви избори пребацили на бираче директно. Тако замишљени избори, иако су били на линији демократизације изборног система, ипак су давали влади могућност да утиче на избор посланика. У старом изборном систему, када компетенција избора припада Сабору, било је теже утицати на његове одлуке. На гласове о владиним мјерама, као и на вијести да влада рачуна да прогура свој пројекат помоћу гласова Далматинаца, на састанку једне групе посланика Саборског клуба Народне странке у Задру, 11. II 1873. године, одлучено је: 1. да су „петорица“ дужни да гласају против изравних избора, 2. у случају да Пољаци, због овог закона, изађу из Reichsrata, морају изаћи и „петорица“, 3. да Царевинско вијеће не сматрају надлежним за овакву промјену устава.³¹ Упркос свему, „петорица“ су гласала са владом за приједлог закона и тако омогућили његово доношење.

На вијести о томе у Далмацији, као и у цијелом славенском свијету,³² подигла се штампа против „петорице“, односно против далматинског славенског сепаратизма уопће. Да уклоне са себе сваку одговорност за поступке „петорице“, једна група саборских посланика³³ упутила им је из Задра, 7. марта 1873. године, отворено писмо, протестирајући против њихова гласања и огласивши их искључиво одговорним. То је био сигнал за свеопћи напад, јер је писмо садржало и позив свим посланицима Народне странке да се придруже протестима. Тако започиње серија жестоких напада на „петорицу“ на страницама *Narodnog lista*. Ствар се није зауставила на протестима, јер је изјављено да „петорица“ „на-

³⁰ Državni arhiv Zadar, Misc. XXVIII, poz. 16/49. Постоји једна промеморија из 1873. далматинских заступника на Царевинском вијећу (Фонтана, Љубиша, Данило, Антоњети, Ђ. Војновић) упућена генералу Родићу. Акт није датиран, али је настао свакако после 3. XII 1872, јер је Фонтана био изабран за посланика — умјесто Будманија — тек 3. XII 1872. Промеморија је, према томе, могла настати од 1. I до 5. III 1873, јер претпостављамо да је писана прије гласања „петорице“ (6. III). У 13. тачака формулирани су конкретни захтјеви, углавном персонални. Види мој рад, стр. 406.

³¹ G. Novak, *Političke prilike u Dalmaciji g. 1866—1876*, RIJAZU, Zadar, 1960, VI—VII, 57.

³² Т. Стефановић Виловски, *Стјепан Митров Љубиша, Утисци и успомене*, Котор 1908, II издање, 9 и 10.

³³ *Narodni list*, Zadar, br 20/8. III 1873. Писмо су упутили: др М. Клаић, др Е. Тацони, И. Вранковић, К. Љубић, др Ј. Паштровић и дон Миха Павлиновић.

родној странци не припадају³⁴ и да ће их убудуће сматрати „одметницима“ и „владином поузданицима“.³⁵ Народна странка се јавно подвојила и нашла пред расцјепом, који су поспјешивали национални и вјерски моменти.

Гласање бечких посланика („петорице“), кад се данас просуђује, испада као нужна посљедица политике трговања,³⁶ мрвица опортунитета и ситних уступака, која је гајена у Народној странци од 1870. године. Зато се оно и не може узети само као акт самовоље бечке „петорице“, јер су они слиједили оно што су до тада радили, без обзира на упозорења једног дијела Саборског клуба Народне странке, чије компетенције нијесу признавали. Гласање уједно показује разједињеност Народне странке, потенцирану расправама између либералаца и клерикалаца, што је све слабило ионако недовољно прецизирану страначку дисциплину. У опћим условима ојачаног централизма и утврђеног дуализма, који је својом снагом могао угрозити и ситне повластице добивене из сарадње народњака и владе, бечка „петорка“ је настављала да иде утабаним путем. Руковођена непосредним користима, у вријеме кад су тако и други Славени у Цислајтанији радили, она је сматрала да је то једини пут којим може стећи нешто и за осиромашену Далмацију. Ово тим прије што славенска узајамност изгледа илузорна, због очите жеље Чеха да славенском подршком ријеше првенствено свој национални проблем. Вјера у могућност сарадње са владом, као једина алтернатива тадашње далматинске ситуације и политике Народне странке, одвела их је на пут опортунизма. Све остало оцјењивали су као сентименталну политику, без везе са реалним животом.

Треба рећи да је изборна реформа, иако је погађала аутономију покрајинских сабора, уводила шире изборно право. Умјесто пет, колико је до тада било, од 1873. године Далмација је слала у Царевинско вијеће девет посланика.

Посљедице овог гласања „петорице“ на политички живот у Далмацији вишеструке су. Проглашени за одметнике и владине поузданике, они су се издвојили из Народне странке и започели самостално дјеловати основавши Народно-средњачку или Земљачку странку. Организирано земљаштво трајало је око три године, ако обиљежимо његов почетак појавом *Zemljaka* (април 1873) а крај његовим престанком (јуни 1876). У то вријеме „земљацима“ су пришли Иван Дешковић, Никола Дубоковић, Јерић, Љубић, Пелицарић, Ковачевић, Герасим Петрановић, Дудан, Матас и други.

У најширем смислу програм земљаштва полази од мисли да сједињење Далмације са Хрватском није остварљиво у тадашњим условима, па га не треба ни тражити. Зато, док се

³⁴ Исто, *članak Šest ožujka 1873.*

³⁵ *Narodni list, Zadar, br. 12/12. III 1870.*

³⁶ Клаић—Павлиновићу, *Zadar, 17. IX 1873, Palavršić—Zelić, nav. djelo, pismo 139.*

не створе за њега повољне прилике, треба радити споразумно са владом на подизању (националном и материјалном) Далмације. Тиме би се постепено увела равноправност језика и вјере грађана, а затим побољшао материјални и духовни положај становника Далмације. Основица тог програма су адресе Далматинског сабора из 1870. и 1871. године, које се „изричито не заузимају за никакву политичку уредбу,“ али сматрају корисним сарађивање са владом како би тиме обезбједили „хрватску и српску народност и њезин миран развој, по поштеној управи вођеној народним духом и вољној да нам поможе у тварним потребама“.³⁷ Формулирајући тако свој програм, земљаци су имали готово истовјетне погледе са народњацима. Залажући се за народни, у славенском смислу усмјерени, преображај Далмације (у оквиру Цислајтаније), они су истичали широку основну мисао народног препорода у Далмацији — борбу против туђинштине. А ако су „земљачке“ методе за постизање тог циља биле инспириране опортунизмом политике коју су бранили, то је био резултат јаког повјерења које су њихови прваци, из разних разлога и побуда, имали у бечку владу. Према томе, програм земљаштва је израз тежње да се, уз помоћ и сарадњу са владом, Далмација унаприједи и у народном духу и на привредном пољу.

Да се јавно бране од напада *Narodnog lista* и осталих, као и да афирмишу своју мисао и прибаве јој присталице, „петорица“ покрећу своје гласило — *Zemljak*. Лист је излазио у Задру, а уређивао га је поп Иван Данило и Јосип Тончић, новинар, Далматинац, који је раније живио у Београду. Његовим покретањем створена је матица око које ће се окупити присталице владине странке у Далмацији.

Организација владине странке у Далмацији, јер је то земљаштво највише било, надовезује се на раније покушаје те врсте. Намјеснику Родићу била је веома блиска идеја о стварању једне странке у Далмацији, састављене од славенске већине и умјерених елемената — из Аутономашке и Народне странке — која би, лагано унапређујући покрајинске интересе, била сигуран ослонац владиној политици. Почетком 1872. године Сплићанин Фрањо Ланза предложио је Родићу формирање владине партије у Далмацији.³⁸ Исту мисао изражава и сам Родић у априлу 1872. године, када у Херцег-Новом брани далматинске посланике који су гласали за закон о изборима „за невољу“. Он за њих каже да они радећи „једино уз владу могу нешто постићи“³⁹ за своју осиромашену земљу. Та мисао стално прати Родићев рад, па кад се указала прилика, послвије избора 6. марта 1873, он је одмах помагао иницијативу да се Народно-средњачка странка оформи.

³⁷ *Naša politika*, *Zemljak*, Zadar, br. 1/23. IV 1873.

³⁸ Ф. Ланза — Родићу, Сплит, 5. I 1872, *Državni arhiv Zadar*, Misc. XXVIII, poz. 16/27. Vidi мој рад, str. 410.

³⁹ *Црногорац*, Цетиње, br. 12/6. IV 1872. Допис из Луштице у Боки од 21. марта.

То потврђује чињеница да је уочи првих директних избора 1873. године дошло до преговора између Љубише и др Луиђија Лапене, како би заједнички иступили и тако дали још ширу подлогу за организацију „владине странке“. Преговори су вођени у трећој декади септембра 1873. и о њиховом току намјесник Родић је обавјештавао министра унутрашњих послова Ласера. Љубиша је радио за рачун Родића.⁴⁰ Међутим, Лапена је то искористио да још више одвоји народњаке од земљака, па је на изборима Аутономашка странка славила побједу добивши 5 од укупно 9 мандата у бечком Царевинском вијећу. Тако су само земљаци остали онај фактор на који се влада могла најјаче ослонити, али њихова снага није била велика. Догађаји везани за устанке у Босни и Херцеговини све више су водили Народну странку на линију аустријске политике, па тако ни егзистенција посебне владе стране није више била потребна.

Укупно узевши, земљаци су представљали снагу не толико по бројности својих присталица колико по положајима које су заузимали и, с тим у вези, по подршци коју им је влада давала. Љубиша, као предсједник Далматинског сабора и његовог Земљашког одбора, био је прва личност послѣ намјесника. Одавношћу влади и везама које је створио у Бечу за више од 10 година свог посланиковања, а уз то изразити антиталијанаш, био је озбиљна сметња народњацима. Антоњети, који само политици ослонца на владу дугује своје именовање за савјетника у Намјесништву,⁴¹ а то је било једно од највиших мјеста, могао је преко својих подређених чиновника да помогне свом листу и странци, док је Ђуро (Ђорђо) Војновић, изразити умјерењак имао (уз Љубишу) најјаче упориште у Боки. Иван Данило се убраја у осниваче Народне странке, па је имао велики углед и ван Далмације, поготово откад је 1867. посјетио изложбу у Москви⁴² и због тога по повратку одлежао 36 дана у тамници.

Указали смо да је гласање петорице 6. марта 1873. године било логичан чин на линији политике опортунизма и сарадње са аустријском владом, а све у циљу постизања користи за земљу (одатле „земљаштво“). Земљаштво је јавно подвојило већ идејно нејединствену Народну странку и развијало се опонирајући јој.

⁴⁰ Državni arhiv Zadar, Misc. XXVIII, poz. 16/44, 16/45 и 11/45.

⁴¹ Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien, Min. un. poslova, Presidial, kutija 148, br. 4920/1872. Намјесник далматински генерал Родић, бр. 101 Res. од 22. III 1872, предложио је министру унутрашњих послова Ласеру да Јосипа Антоњетија, окружног финансијског директора у Дубровнику, премјести у Задар, за савјетника Намјесништва. Види мој рад, стр. 411.

⁴² С. А. Никитин, *Славянские комитеты в России*, Москва, 1960, 176. и 177. На Московској етнографској изложби године 1867. били су из Далмације гроф Илија Деде Јанковић, архимандрит Јеротеј Ковачевић и Иван Данило, издавач *Narodnog lista*. Године 1869. за вријеме устанка у Кривошијама руски конзул у Дубровнику тражио је помоћ за *Narodni list*, који је издавао Данило (стр. 130).

Тиме је цијепало јединственост покрета створеног до 1870. године. Али земљаштво је донијело Далмацији и одређене користи. Сарадња са владом, у прво вријеме (1870 — 1873) Народне странке, а касније Земљачке, онемогућила је аутономашима да и даље (као до 1870. године), сарађујући са владом, доминирају политичким животом Далмације. Стога се и дјеловање оне струје у Народној странци која је подржавала линију сарадње са владом, и из које је израсло земљаштво, не може оцијенити као потпуно штетно. Сарађујући са владом, они су ломили дотадашњу опозицију аутономаша и чиновника и тиме објективно доприносили развиту и афирмацији славенства Далмације. А добивањем одређених материјалних повластица (жељезница, изградња путева, лука и школа) они су доприносили подизању економског потенцијала земље.

Појава земљаштва је појачавала националне супротности у Народној странци. Иступајући против тадашњег правца *Narodnog lista* и линије д-н Миховила Павлиновића, која је преовлађавала у њему, земљаци су одбијали концепцију хрватске политичке националности и клерикализма,⁴³ тражећи да се Народна странка врати на свој стари програм и да уз подршку владе ради на унапређењу Далмације. Зато је *Zemljak* постао трибина с које се најжешће ударало по *Narodnom listu* и, обратно, *Narodni list* је одговарао истом мјером. Полемика је често прелазила на личне обрачуне, и тиме још више стварала атмосферу загрижљивости и искључивости. *Zemljak* диже глас у одбрану српске националне индивидуалности, борећи се за истовјетно и равноправно третирање, и по томе постаје мјесто гдје се могу и српски гласови чути.⁴⁴ Томе је свакако доприносио Љубиша, али једнако и уредници поп Иван Данило и Јосип Тончић, који је дуго времена живио и радио као новинар у Београду и на захтјев земљака дошао у Задар.

Оптужбе изнијете против земљаштва највише су циљале и погађале лично Љубишу, док су према његовим истомишљеницима имале више обзира, настојећи да их раздвоје. Оптужујући Љубишу за издајство и неморал и тражећи да га „из странке и јавног живота свакако искључе“,⁴⁵ народњаци су све више — објективно — критику усмјеравали на Љубишино српство. Према да су далматински Срби били најоштрији критичари гласања бечке „петорице“, а земљаштво по свом националном саставу

⁴³ С. Љубиша и И. Данило — Ристићу, Беч, 18/29. III 1873, Архив Историјског института САНУ, Београд, XXVII/12, 27/416. Види мој рад, стр. 413.

⁴⁴ Карактеристични су чланци *Kud se djela ćirilica* (*Zemljak*, Zadar, br. 28/29. VI 1873); В, *Jedan Srbin »Narodnom listu«* (*Zemljak*, Zadar, br. 57/7. IX 1873); *Uvodnik* (*Zemljak*, Zadar, 17. IV 1874) и други чланци.

⁴⁵ Клаић — Ш. Мацури, Задар, 9. IV 1873, Sveučilišna knjižnica Zagreb, R. 6491, Kores. Šime Mazzure. Види моју књигу, стр. 414.

једнако хрватско као и српско, они су ипак дошли до закључка да је главнина напада упућена на Љубишу зато што је „жарки Србин“.⁴⁶ Сама чињеница да далматински Срби, у вријеме док у Задру постоји *Zemljak*, помишљају на стварање посебног органа и странке, одређује њихов однос и према Љубиши и према земљаштву. Спор око земљаштва све је више постајао лични спор са Стефаном Љубишом. За то је било више разлога. Љубиша, као декларирани присталица мисли да се уз помоћ бечке владе ради на афирмацији (политичкој и материјалној) славенства Далмације, имао је у Бечу велики утицај, а у Далмацији га је у томе подржавао намјесник Родић. Његово именовање за предсједника Сабора и уједно Земаљског одбора у земљи са апсолутном католичком и хрватском већином није било најприхватљивије, поготово у вријеме када се у Народној странци отварају питања националних и идејних (либерализам — клерикализам) расправа. Осим тога, оно је погађало амбиције других првака Народне странке. Љубиша је био, уз Павлиновића, једини од првака Народне странке који је увијек имао осигуран изборни срез и, уза све противности и подметања, излазио као побједник. Кад се томе дода његова неоспорна књижевна слава, која га је учинила познатим и ван граница Далмације, разумљиво је што га је било тешко присилити на покорност и несамостално поступање. Он је највише самостално дјеловао, а на то је, свакако, утицало и његово најдуже бављење у Царевинском вијећу, гдје је до 1870. године (изузев кратког прекида када је посланик био архимандрит Ковачевић) био једини славенски глас из Далмације. Зато и његово уклањање са положаја предсједника Далматинског сабора, 1876, као и поништење посланичког мандата, 1877, колико год да је проистекло из принципијелних побуда, било је инспирирано и нотом личне нетрпељивости и жељом да се велики Љубишин утицај сломи. У контексту спорова око Љубише занимљиво је и мишљење др Пера Чингрије, истакнутог народњака из Дубровника, изнијето у фрагментима његових мемоара.⁴⁷ Чингрија пише: „... Кад је пак Љубиши пошло за руком да неznam на који начин и каквим обећањима заведе бечке кругове да га Далмацији наметну за предсједника саборског, спомињем ко да је јучер било како у разговору са Клајићем (мислим Лујом — Р. П.) овај се изустиио овако: Мој драги оли га треба уништити, одмах, оли ако то није могуће (нијесмо у стању) пусти да ствари иду напријед како положај захтијева и примит онаког какав је. Пак пошто, у она времена странка народна није била у положају да рече: *Se soumetre ou se demetre*, ствари пошле онако како је свакому познато, а послије дале повода саборским познатим скандалима... Гледе оног што је потла слиједило кад је сабор уништио поновни избор Љубишин, треба да овди се на дуље за-

⁴⁶ Гроф Илија Деде Јанковић — Др Јову Медовићу, отворено писмо, *Застава*, Нови Сад, бр. 118/19. X 1873.

⁴⁷ *Historijski arhiv Dubrovnik, Priv. arh. Dr Pera Čingrije.*

уставим пошто сам ту судјеловао као члан оног одбора који је предложио уништење. У конкретном случају Љубиша је био добио већину гласова, али је одбор и Сабор присвајајућ одборов предлог уништења наслања се на то да та већина била је добивена на недопуштен, некоректан начин, те без сумње није никако оли је био у свом праву кад је избор укинуо. Говори се да бирачи имају таквог заступника каквог заслужују. Али то није него једна празна фраза, како је она да пуки имају такву владу какву заслужују... У послу Љубише ипак је мој давно покојни пријатељ (ради се о др Ловру Монтију — Р. П.) опће поштовани ради свог значаја, ако се добро сјећам био противног мњења. За њега у питању овјеровљења избора, формално је имала одлучити, ако је формално већина добивена избор се мора ваљаним признати...“

Слика сукоба (који је имао и шире националне реперкусије) око Љубишине употпуњава се чињеницом да је између њега и неких првака Народне странке постојала и супротност одређених материјалних интереса. Године 1869. Љубиша, Клаић, Вранковић, Монти, Лапена, Бења и Бајамонти, дакле народњаци и аутономаши, образовали су конзорциј са задатком да ради на добивању концесије за изградњу далматинске жељезнице.⁴⁸ Кад су бечка „петорица“ гласала за закон о изравним изборима, у Далмацији се сматрало да је Љубиша и његов конзорциј награђен за то добивањем концесије за далматинску жељезницу.⁴⁹ Стога Михо Клаић, Монти и Иван Вранковић иступају из конзорција да отклоне сумњу да су били материјално заинтересовани и да су имали ишта заједничко са бечком „петорицом“. Љубиша се обраћа др Кости Војновићу и Рафу Арнерију, нудећи им да попуте упражњена мјеста. Кад они то нијесу хтјели, он је са Бајамонтијем и Тригаријем, начелницима Сплита и Задра, градова посебно заинтересираних за изградњу пруге, затим са опћинским начелником Будве Илијом Рачетом и послаником Царевинског вијећа Келером, створио нов конзорцијум, који је године 1875. добио концесију за изградњу далматинске жељезнице (Сплит — Сиверић са везом за Шибеник) и продао је једној бечкој фирми за 230.000 фиорина. Исте, 1873. године Клаић, Вранковић и још неки народњаци основали су свој конзорциј и били у вези с једном тршћанском банком. Тако је супротност материјалних интереса имала и своје политичке реперкусије. Љубиша је био јавно оптужен за корупцију, па му је на Сабору 1876. године ускраћено повјерење, на што је Далматински сабор био распуштен, а ускоро именован нови предсједник, такође „земљак“, Ђуро Војновић, Херцегновљанин. Слиједеће године Љубиши је народњачка ве-

⁴⁸ *Narodni list*, Zadar, br. 24/22. III 1876.

⁴⁹ В. Морпурго — Ш. Мацури, Сплит, 4. III 1873, Sveučilišna knjižnica Zagreb, R. — 6419. Види моју књигу, стр. 416.

ћина Сабора поништила и изборни мандат. Тако је сплет политичких сукоба имао своју базу и у материјалној заинтересираниости једног дијела вођа Народне странке. Љубиша, који није презао ни од какве комбинације која је могла донијети користи земљи и њему лично, имао је, у ствари, исте интересе као и противна страна (изузевши Монтија), само што она није дошла у прилику да их реализира. Све то, а и цитирано писмо Вида Морпурга, познатог сплитског народњака, указује, и у овом случају, да је национални рад био понекад уско повезан са одређеном материјалном заинтересираношћу његових носилаца. Зато је грађанска класа највећи поборник националне идеје јер у борби за ново друштво види и могућност своје социјалне афирмације.

Земљачки покрет, издвојен 1873. године, на чијем је челу стајао Стефан Љубиша, појачавао је националне противрјечности у Далмацији, нешто раније регистриране, јер се јавио као бранилац српске националне равноправности и њених обиљежја у Далмацији, а одбацивао идеју Павлиновићеве хрватске политичке националности и супротстављао се клерикализацији Народне странке.

Треба истаћи да је битан утицај на развој односа у Народној странци, а самим тим и на Љубишину позицију, имао устанак у Босни и Херцеговини 1875—1878. године. У том склопу посебно питање: чија је Босна и Херцеговина, односно коме она треба да припадне када у њој не буде турске власти. Око овога распламсао се жесток национални, хрватско-српски, спор чије велике размјере, националну загрижљивост и искључивост можемо пратити у оновременој документацији и нарочито у штампи на српскохрватском језичком подручју.⁵⁰ То су били преломни догађаји у развоју националних покрета у нашим земљама. У тој атмосфери националне искључивости и опћенито веома заоштрених и затрованих односа на српскохрватском језичком подручју долази до искључења Љубише из Далматинског сабора. За нашу оцјену Љубишиног дјеловања важно је да је он у свом посљедњем саборском говору изнио мисао да предјели јужно од Неретве не улазе у склоп хрватског државног права и на тај начин иступио, међу осталим, и против сједињења тих предјела са Хрватском. Мора се рећи да у том гледању није био усамљен, јер су већ 60-тих година сличну мисао износили и неки други далматински препородитељи. Но Љубишина изјава изазвала је, сада, жестоку реакцију, а полемика која се тим поводом развила, а још више потенцирала Љубишином смрћу и поразом др Миха Клаића на изборима 1879. године, значила је постепен слом далматинске Народне странке као јединственог славенског, антитуђинског, фронта у Далмацији и формирање

⁵⁰ Види поглавље: *Stav narodne stranke prema ustanku i okupaciji Bosne i Hercegovine*, у мојој књизи *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*, 418—440.

посебних: хрватског и српског. У полемикама, нарочито између дон Миховила Павлиновића и др Лазара Томановића, и касније Саве Бјелановића, било је пуно жучи и срџбе, па је то објективно утицало на оцјене Љубишина цјелокупног рада. Док су му једни оспоравали заслуге, други су их понекад видјели и тамо гдје их није било. Из тих времена занимљива је једна мање позната оцјена о Љубиши, настала поводом његове смрти. Познати дубровачки народњак гроф Нико Велики Пуцић, који се доста раније повукао из политичког живота, не могући поднијети да појединци од политике „праве бутигу“, у писму од 24. XII 1878. године, упућеном из Ријеке Дубровачке свом добром пријатељу Валтазару Богишићу, писао је: „... Он и Лапена (вођа аутономаша — Р. П.) били су тури пучанства ове наше државице, какову је последњих шездесет година Аустрија начинила. У нас нема ни племства, ни bourgeoisie у смислу францесому. Само два живља, двије стихије живу — чиновници — и — сељани — од првиех је примјер Лапена, од другиех покојник. Оба лукави, оба дрзовити. оба похлепни на корист, оба плоди према старјешинама, оба без икаква чуства чудореднога, но ипак не зли људи...“⁵¹ Иако је ова оцјена потекла од веома умјерена човјека, који је био изнад оновремених националних сукоба, документ је једног времена и гледања на ствари, са висине једног дубровачког грофа према једном скоројевићу. Но она је ипак непотпуна, а и необјективна, када се Љубиша успоређује са Лапеном, против чијих идеја је било уперено цјелокупно Љубишино дјеловање.

У ери борбе за националну, првенствено славенску, идентификацију нашег обалног подручја од Раба до Сутомора, Љубиша је имао истакнуто мјесто. Као један од вођа Народне странке, представник Боке Которске и изразити антиталијанаш, много је допринио својим радом — књижевним и осталим — сламању талијанашке премоћи у нашим приморским градовима. Борећи се за славенски карактер Далмације и право нашег језика на јавну употребу, он се објективно борио за наш, славенски и југославенски Јадран. У томе су његове заслуге неоспорне. Зато се Љубиша јавио и као славенски али уједно и као хрватски и српски препородитељ у Далмацији друге половине 19. стољећа. Са заостравањем националних односа у Народној странци и са процесом нарастања хрватске и српске националне свијести, те, с тим у вези, и са цијепањем некада јединствене Народне странке на хрватски и српски дио, Љубиша се нашао у њеном српском дијелу. Вишеструки су разлози за то: православно поријекло и припадност, славенска оријентација, политика аустријске владе, клерикализација Народне странке, традиција краја из којег је потекао, национални сукоби те лична разилажења са истакнутим првацима.

⁵¹ N. Beritić, *Iz korespondencije Nika Velikog Pucića*, Arhivski vijesnik, Zagreb, 1960, 3, pismo 38.

О Љубишином раду још ће се сигурно расправљати. Те ће оцјене, вјероватно, понекад бити и спорне, јер нужно произилазе и зависе од опћих оцјена српско-хрватских односа, или прецизније речено, односа на хрватско-српском језичком подручју, са њиховом српском, хрватском, црногорском и муслиманском компонентом у прошлом столећу. Но оно што му се не може оспорити јесте да је био један од најистакнутијих бораца за афирмацију славенства нашег обалног подручја. А тиме је објективно утирао пут онима који су иза њега долазили и радили на стварању заједничке југославенске државе.

